

K počátkům herbáře ve světě a u nás

V kontextu historického vývoje přírodních věd, poznávání léčivých přírodních zdrojů a především flory, České země kreativně přispěly k tomuto procesu jak erudití badatelů, tak botanickými sbírkami světového významu. V našem prostředí se hrával dlouhodobě důležitý úkol klášter premonstrátů v Teplé, který podporoval a nabádal k hlubšímu studiu přírodních zdrojů a jejich využití.

Je celkem zajímavé a poučné sledovat dějinný vývoj a počátky účelného sběru rostlin a zamyslet se tak nad historickou kontinuitou tohoto neobvyklého zájmu lidí. Předně první herbáře (lat. *herbarium*) byly pečlivými sbírkami léčivých rostlin různého charakteru a sloužili tedy také jako spisy „pharmakognostické“, tj. příručky určené k poznávání léčivého rostlinstva. Soustředěný a metodicky celkem dobře zvládnutý zájem o přírodu a sběr rostlin vycházel původně z podnětů medicínských a farmakologických. Neobyčejných úspěchů v této oborech dosáhla antická vzdělanost, která je také pokládána za primární prostor ve kterém vznikaly první, dobře zvládnuté herbáře. Dle autora Dioscorida se nejznámějším takovým herbářem stala sbírka jistého, nám blíže neznámého, Crataevase. Ty nejlepší herbáře byly po dlouhou dobu opisovány. V replikách se objevují také první kresby originálních rostlin (i když mnohokrát ne moc přesné a tudiž zavádějící). O takových „kopistech“ (o Κοπιστοί) – opisovačích, – nám podává zprávu velký římský polyhistor Plinius Secundus (Starší) ve svém encyklopédicky pojatém díle *Naturalis historia* (Přírodní dějiny, dějiny přírody) Plinius,

1974). Plínia s botanikou seznámil Antonius Castor, ale cestu k hlubokérnu studiu rostlinstva si už našel on sám. Plinius se vyznává: „Na řadě je sledovat povahu plodů, zahrad a květů a vůbec vše, co vedle stromů a plodin pochází od laskavé země. Samo o sobě pozorování rostlin je náročné, povážíme-li jejich mnohotvárnost, počet, květy, vůni i bary, což vše země zplodila pro lidské zdraví i pocit krásna“ (Plinius, 1974, XVIII, 1: 169). A jinde: „A právem není podivuhodná jejich péče toliko u rostlin, které se sejí jenom pro potěšení anebo pro potřebu obživy; dali si také práci zlézt neschůdné vrcholky hor a vydat se do odlehлých pouští, prozkoumat i žilky země, aby na místě poznali, k čemu by se hodil ten či onen kořen, ta a ta listnatá bylinka ... tak všechna léčiva obraceli ve prospěch zdraví (Plinius, 1974, XXV, 1: 191). Tento opis myslím podnes neztratil na své aktuálnosti. Podobné myšlenky, specializované už víc farmakologickým směrem, ale s jasnými narážkami na systematický sběr a následné uchovávání rostlinstva nacházíme u Galéna, Hippokrata z Kou apod. (Hippocrates, 1768, s. 261-392).

Z rukopisů kopistů se nám dochoval jeden vzniklý kolem r. 350 n. l. Jeho autorem je Apuleius Platonicus. Tento spis se udržoval v opisech až do 15. století, kdy vyšel poprvé v Římě tiskem (v r. 1493). Právě v tomto období (tj. 15.–16. století) vzniká mnoho vydání a tisků starších herbářů. Snad nejznámějším je spis Aggregator Patavinus sestavený Giacodem Dondim v Padově někdy ve 14. století a tištěný bezmála do 17. století (do r. 1620). Z nejznámějších herbářů stojí za zmínku Brunnelsův (1530), Fuchsův, polský herbář Herbarium polonium od Familierze (1534) etc. Helénská přírodotvádná erudice se od 4. století vyvíjela především ve východořímské říši. Evropský prostor prožil během několika století silnou barbarizaci a tak se přírodní vědy včetně botaniky a

Ukázka herbářové položky z herbáře Josepha Konrada z let 1810 - 1815. Tento herbář má podobu dvoulistů, na jedné straně rostlina, na druhé popis. Zde můžete vidět dnes již velmi vzácný rozchodník huňatý (*Sedum*

Sedum villosum α_{in}

Schaartblättriger Grün.

*S. foliis oblongis supra planiusculis pedunculisque axillaribus rubunifloris
pubescentibus, petalis ovalis obtusiusculis.* Pers. synop: I 510.

*Planta perennis, habitans in pratis, pastuis aliiginosis; prope Teplam
cum Stříbrnou, Vlčku, ř. J. u. f. m. florat Junio & Julio.*

Ph.

villosum). Jak napovídá popis, je to „Rostlina vytrvalá, osidluje louky, mokřadní pastviny; v blízkosti Teplé, Kladského rybníka, Smraďochu atd. Kvete červen a červenec.“

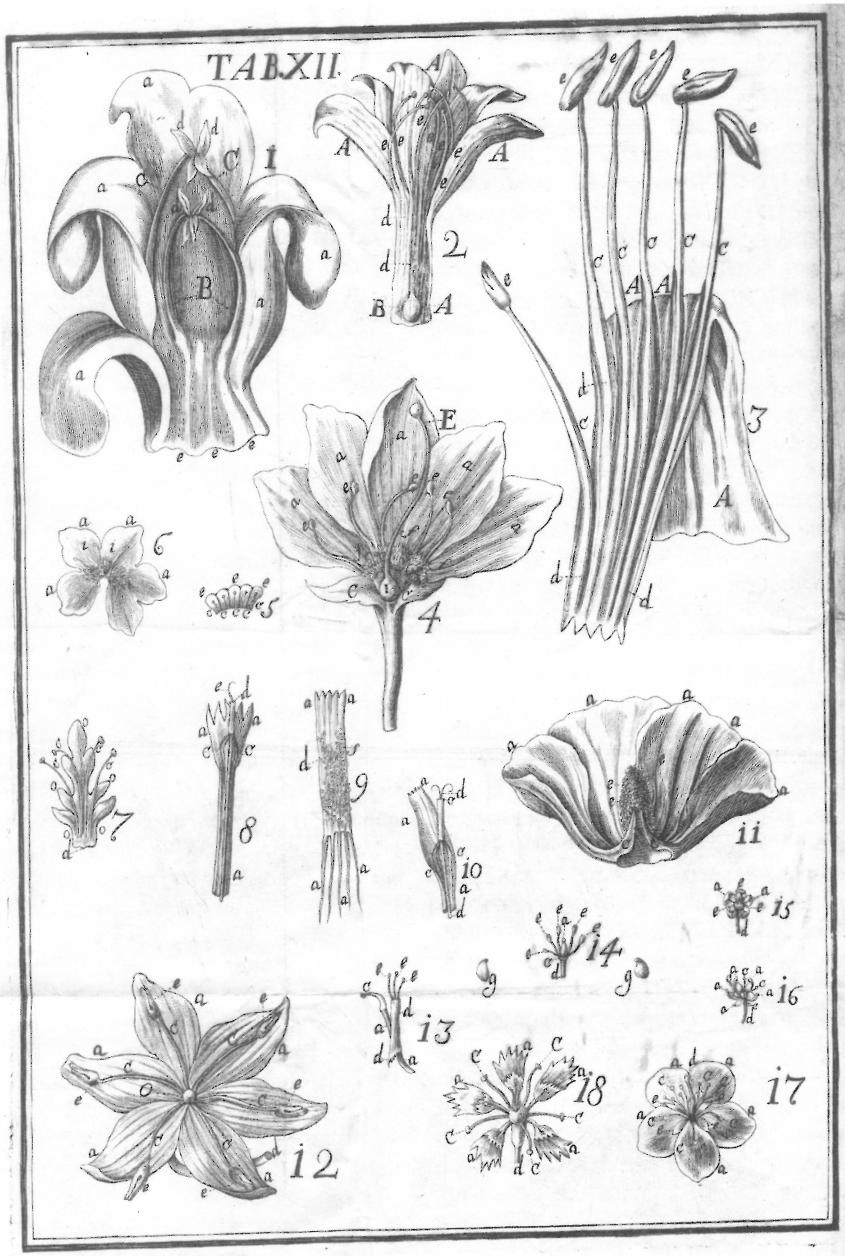
farmacie na dlouhou dobu odmlčely. Jejich obsah se udržoval uzavřen uvnitř církve především u některých teologů v rámci teologických fakult a klášterů. Odborné texty nacházíme především v dílech teologů, konkrétně k botanice kupříkladu v díle Isidora ze Sevilly – *Etymologiae*. V Byzanci pokračovala stále živá linie odborného zájmu o Hippokratova a Galénova díla včetně postupného zpracovávaní herbářů hlavně k farmaceutickým účelům. Mnohá díla byzantských odborníků (botaniků, lékařů, farmaceutů apod.) se v době křížových výprav, a následně po pádu Konstantinopole v 15. století, dostala do Evropy, kde aktivizovala silný zájem o probuzení hlubokého studia přírodních věd. Příkladem může být farmakologické dílo byzantského učence Nikolase Myrepsose, které se stalo natolik autoritativním, že se jako učebnice používalo na Pařížské univerzitě do r. 1651(!) (Ježek, 2005, s. 51). Společně s obohacením evropského prostoru o vědecká teoretická studia, se prostřednictvím byzantských emigrantů dostával do evropského života také systém promyšleného zahradnictví. V Benátkách byla založena v r. 1333 botanická zahrada, potom v Padově (1546) a Pise (1544). Na přání Karla IV. spravoval botanickou zahradu v Praze Angelo de Florencia a říkalo se jí *Hortus Angelicus* (po svém správci).

V Čechách se objevil překlad učeného italského botanika Mathioliho s názvem *Herbář* jinak bylinář velmi užitečný figurami pěknými vyzdobený, který přeložil Tadeáš Hájek z Hájku a vydal v Melantrichu v Praze v roce 1562 (druhé vydání pak propracovali Adam Hubner a Daniel Adam z Veleslavína v r. 1596). Původní botanická práce byla zastoupená lékařem Janem Černým a jeho Knihou lékařskou, kteráž slove herbář aneb zelenkář, který vyšel zasluhou Mikuláše Klaudyána v

Norimberku v roce 1517. Originální českou provenienci zastupuje též práce Adama Zalužanského ze Zalužan: *Metodi herbariae libri tres*, která je již dílem vskutku botanickým (Klášterský, 1946, s. 38-44).

Nejstarší herbáře tak jak je dnes známe (systematizovaná sbírka rozmanitých sušených rostlin na listech papíru), pocházejí od Rodriga de Castell Branco (*Ennarrationes in Dioscoridis libros*) a Angličana Falconera, kterého práce se žel nedochovala. Důležitou postavou botanických studií byl zakladatel muzea a botanické zahrady v Bologni, profesor Luca Gnini, který zanechal herbář v 17-ti svazcích folio o 4378 listech. Není jistě bez zajímavosti, že vynikajícím botanikem byl také objevitel krevního oběhu Cesalpino.

Od 18. století se díky dílu Linného (Linné, 1797) začíná metodologicky přísné a systematické studium botaniky a pečlivá sběratelská práce se stává vásní a znakem společenské prestiže. Za jeden z nejstarších českých herbářů tohoto období je pokládaná sbírka Jana Františka Bezcukowského (1658-1725) z Prahy. Tento herbář má 117 vázaných listů a obsahuje cca 200 různých druhů rostlin. Po založení Národního muzea (1818) botanik a fytopaleontolog hrabě Kašpar Maria Šternberk daroval této nové instituci svůj osobní herbář. Jeho příkladu posléze následovali hrabě Berchtold, který zde mimochodem daroval dnes nejvyhlášenější muzejní sbírku o 15 000 kusech rostlin z celého světa, hrabě Waldstein, Tausch, Helfer, Opiz a jiní. Zájem o přirodovědná studia se v Českých zemích organizoval také (a především) v klášterech. Mnohé církevní řády měli seriózní zájem o vědecké bádání, a to také v botanice či medicíně. Také klášter premonstrátů v Teplé u Mariánských Lázních měl pod vlivem studia Paracelsova díla (který propagoval zájem v přirodovědném bádání) vážný zájem

Ilustrační tabulka z díla profesora botaniky na gymnasiu v Pasově Juliuse Potenderae S. P. D.
„Anthologia, sive De floris natura“ z r. 1720 v Pasově. Archiv Městského muzea Mariánské Lázně

o studiu přírodních zdrojů (Urban, 1906, s. 9). Zájem o rostlinstvo oblasti jistě nezaostával. V tepelském klášteře pracovalo mnoho vynikajících mužů vědy. Do kláštera se jejich zásluhou dostal herbář Janna Dominici de Sanzey z r. 1671, jehož rostliny pocházejí vesměs z italské Padovy (známý též jako Herbarium Patavium). Zajímavým je ale druhý nejstarší herbář kláštera, herbář Josepha Konrada (Josefa Konráda), rodáka z Teplé, věnován Carl. Casparovi Reitenbergerovi a tzv. Herbarium Teplense z let 1810-1815 (Klášterský, 1947, s. 226). Klášter vlastní také větší sbírku středomořských řas, jejímž autorem je Peter Titius.

Literatura

- Plinius Starší (Secundus). (1974). Kapitoly o přírodě. Přel. František Němeček. Praha, Svoboda.
- Hippocratis Coacae praenotiones (1768): Magni Hippocrati Cui Opuscula Aphoristica. Joh. Jakobi. Episcopii. Basilej, s. 261-392.
- Klášterský, I. (1946). Botanické sběratelství a herbáře. Časopis Národního musea CXV. Oddíl přírodovědný č. 1-2. Praha, Matice Česká, s. 38-44.
- Klášterský, I. (1947). Botanické sbírky premonstrátského kláštera v Teplé u Mariánských Lázní. Časopis Národního musea CXVI. Oddíl přírodovědný č. 2. Praha, Matice Česká, s. 225-229.
- Linné, Caroli (1797). Systema vegetabilium (Pars. Secundum: Clases ordines et genera species). Gottingae, 1030 s.
- Urban, J. (1906). Zur älteren Entwicklungs- und Quellengeschichte der Kurstadt Marienbad. Plan. Marienbad.
- Ježek, V. (2005). Úvod do byzantské medicíny. Biotika v dimenziách sociálnej práce. Byzantský zborník 3. Prešov, s. 49-53.

Miroslav Broum
Bošov čp.41, pošta Chyše

Poznámky k rozšíření hadího mordu nízkého (*Scorzonera humilis*) v Dourovských horách

Zajímavě znějící název hadí mord nízký (*Scorzonera humilis*) nese vytrvalá rostlina s citrónově žlutými, asi 4 cm velikými květy na 20 až 50 cm vysokém stvolu a s přízemními listy poněkud připomínající jitrocel kopinatý. V České republice se vyskytuje roztroušeně (témař ve všech fytochorionech – Slavík et Štěpánková 2004) a dle Červeného seznamu (Procházka et. Holub 2000) se řadí do kategorie C3 – druh ohrožený. Najdeme ho zejména ve střídavě vlhkých bezkolenkových loukách (svaz *Molinion*), smilkových trávnících a rašelinných loukách (ve společenstvech sv. *Violion caninae* a *Caricion fuscae*). Postupně s intenzifikací zemědělské výroby a následným odvodňováním pozemků totiž dochází k zániku příhodných biotopů a tím i k ohrožení jeho výskytu. Méně často se hadí mord vyskytuje v doubravách (ve společenstvech sv. *Quercion petraeae* a sv. *Genisto germanicae-Quercion*) a borech (ve společenstvech sv. *Dicran-Pinion*). Reprodukční schopnosti některých populací ovlivňuje parazitická houba *Microbotryum scorzonerae* (v nedávné době ještě řazena do snětí pod jménem *Ustilago scorzonerae*), která ve vlhčích letech napadá jednotlivé rostliny. Samotná houba prorůstá celou rostlinou, ale upozorní na sebe teprve v úboru hostitele, kde nahrazuje vlastní květenství masou